

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҮЛПТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР

XII том

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Каз)

А 13

Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті филология

және әлем тілдері факультетінің Ғылыми кеңесі жсэне

Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған

(№ 2 хаттама 29 желтоқсан 2016 жыл)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жаңындағы

Абай ғылыми-зерттеу институтында дайындалған

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ж. Дәдебаев (терага), О. Әбдіманұлы, З. Бисенгали, Т. Есембеков,
Б. Жақып, А. Жақсылықов, Қ. Мәдібаева, Ж. Молдабеков, З. Сейітжанов,
Ә. Тарап, А. Темірболат, Ж. Тілепов, Р. Тұрысбек, П. Бисенбаев
(хатшылар тобының жетекшісі)

Пікір жазған

филология гылымдарының докторы, профессор **Б. Жақып**

Жалпы редакциясын басқарған

филология гылымдарының докторы, профессор **Ж. Дәдебаев**

Баспаға дайындағандар:

Б. Баязитов, Г. Іскеқақова

А 13 Абайтану. Таңдамалы еңбектер. XII том. М.О. Әуезов
Абайтану мәселелері. Макалалар / құраст., түсінік. жазғ.:
Д. Қарағойшиева, Л. Мұсалы; жалпы ред. басқ. Ж. Дәдебаев.
– Алматы: Қазақ университеті. – 2017. – 302 б.

ISBN 978-601-04-1617-8 (ортак)

ISBN 978-601-04-2266-7 (12-том)

«Абайтану. Таңдамалы еңбектер» көп томдық басылымның он екінші томына
М. Әуезовтің Абайдың өмірбаяны туралы еңбегінің екінші, үшінші нұсқалары
және абайтану мәселелері бойынша әр жылдарда жазған макалалары берілген.
Томга енген еңбектердің ғылыми және таңымдық маңызы үлкен.

Енбек орта және жоғары оқу орындарында білім алушы жастарға, жас
мамандарға, зерттеушілерге және көпшілікке арналған.

Том 3979/ГФ4 – Абай Құнанбаевтың шығармашылық мұрасын пәнаралық
зерттеу бағдарламасы аясында дайындалып, жарық көріп отыр.

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3(5Каз)

ISBN 978-601-04-1617-8 (ортак)

ISBN 978-601-04-2266-7 (12-том)

© Әуезов М.О., 2017

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жаңындағы

Абай ғылыми-зерттеу институты, 2017

«ЕВГЕНИЙ ОНЕГИННІ» ҚАЗАҚШАСЫ ТУРАЛЫ

Поэзияның ірі шығармаларын бір тілден екінші тілге аудару өте қыын екені көпке мәлім. Ал біздің бүтінгі тәжірибелі алсақ, ұлт әдебиеті үлгілерін орыс тіліне аудару жөнін де көп ақындардың сол аударып отырган шығармасының тілін білмейтіндігі тағы бар. Бұларға жәрдем етеді дерлік подстрочник атаулыны алсақ, оның өзі – асыл нұсқаның нағызы соры. Подстрочниктің (сөзбе-сөз аударманың) көбі сөз емес, құр көбік немесе әлдекандай бір тіл қоқсығы бол шығады. Онда аударылатын поэзияның өзіне біткен нәзік ырғағы, өзгеде жоқ жаңалық ерекшелігі дәл түсүі белгілі түрсін, тіпті ақынның қысып, қамти айтқан ой-сезімін системасы да және көрік-стиль құрлысының ішкі логикасы да дұрыс берілмейді.

Тап басып, дәп тиген кезінде олең жолы қыл өтпестей бол, өте бір жымдасып құрлыған жол емес пе? Мұндай жолдың ішіндеңі жеке сөз эн нотасының құр созылып айтылғаны сияқты емес, өзінше бір балқыған дірілмен айтылған нотасы сияқты болады. Ол сөз бір мағына, бір-ақ ұғымды білдіріп, сонысымен қатып, сілейіп тұрып қалмайды. Тұп мағынасынан басқа тағы қосымша ымы, сазы бар сөз болады. Оқушыға тұп мағынасынан басқа да елес, әсер беретін сөз болады.

Асыл нұсқаның тілін білмейтін аударушы ақынға оның сезіштік, қажымастық ынталылығы ғана жәрдем етеді. Жалпы подстрочниктің ішінен Маяковский айтқан бейнетпен: «тоннаган сөз рудасының ішінен радийдің жалғыз грамын» тауып аламын деп іздеу керек.

Үйтпесе, аударатын нәрсесінің сыртқы түрінен басқа нәрін де, нәзік мәнін де, өзгешелік қасиеттерін де түсінбейді. Әлгі, шолақ ойлы, жеңілtek аудармашылардың: «Біз ұлт ақынның қолдан жасаймыз», – дейтін ұр көп пе сөзі де осыдан туады. Эпос сарынында жазылған шығарманы сыршыл шығармаға айналдырып, ертегі сиқыршының қамалын істейтін де сол жазғандарының өзі болады.

Бірақ бір тәуірі, аударушының бәрі мұндайлар емес. Совет ақындарының ірілерін алсақ, тіпті тілін білмеген шығарманың өзін аударғанда да, нағызы ұлken шебердің қолымен, барлық

ынта, бейілімен істегендері үлгі аларлықтай болып отыр. Мысалы, Тихоновтың грузин тілінен жасаған аудармаларында, оның асыл нұсқаға қаншалық зерттегіш-ақын қолымен жанасқанын көреміз. Ол ең әуелі өзіне сарыны сәйкес келетін ақынды алады. Подстрочникті біреу жасап бергеннің үстіне өзі де жасап алады. Сол аударатын өлеңін грузин тілінде әртүрлі қып оқытып, үн ыргағына құлағын жаттықтырады. Содан соң аудармасының әрбір қайтармасын грузин сыншыларына оқып беріп, түзеп отырады. Мұндай жол, асыл нұсқаның нәзік қылдарын табуға сенімді басқыш болады. Соңда да, Тихонов аудармасын орыс оқушысы да, грузин оқушысы да мақтап отырса да, ол өзі аудармасының бәріне ырза бола бермейді: «1935 жылға шейін аударған бес мың жол өлеңнің ішінен өзімді толық қанағаттандыратын – бес-ақ жұз жол», – дейді.

Аударма ісінің осы сияқты жалпы қындықтарының тұсында, қазір Пушкинді аударып жатқан біздің ақындардың бір тәуір жағдайы бар. Онысы – асыл нұсқаның өз тілін білетіндіктеп. Жаман көпір-подстрочник бұларда жоқ. Пушкин өлеңдері бұларға өзінің бар үнімен «шырқап, қалқып» үғылып тұр. Бірақ осы жағдай бұл ақындардан қазақ оқушысының көпті талап етүіне право береді. Ол оқушы біздің ақындарға: «Осы Пушкин аудармасы үстінде сендер өздеріңнің мәдениеттіліктерінді көрсетесіңдер, кала берсе таланттарыңың да шама-шарқын көрсетесіңдер», – дейді. Тіпті одан да эрі барып: «Сендердің осы еңбектерін зор мұраны біздің қалайша баурағанымызды білдіретіндіктен, Қазақстандағы әдебиет қозғалысы Одақтың өзге елдерімен салыстырғанда, қаншалық пісіп, толғанын білдіреді. Бұл істерің әдебиеттің пісіп, толғандығына, мәдениеттілігіне де сын-экзамен болады», – деп те айта алады. Біздің алдымызда тұрған міндеттің қыншылығы да, қасиеті де осы арада.

Бұл міндетті, теория жүзінде, біздің ақындар барынша толық түсінеді. Сан жағынан қарағанда, жалған аударма да аз емес. Юбилей күніне қазақ тілінде Пушкиннің «Онегин» бастаган барлық ірі поэмалары, жеке ірі өлеңдері және әңгімелері де шығады.

Ал енді сапа жағын алсақ, осы аудармалардың бірқыдырында асығыстық ізі бар. Табандап, тырысып отырып ізденудің орнына әр себепті сылтау етіп, ауырдың үсті, женілдін астынан

кеткендік белгісі бар. Сол себепті кей жерде Пушкиннің өлең өлшеуі жойылып, расында қазаққа ұғымдырақ болатын, он бір буынды, төрт жолды өлең орын теуіп алғаны бар. Бірақ жол ұзарғандықтан, амалсыздан, аудармашы өз жанынан әр жолға кейде демеу сөз, кейде одан да ары оғаттасып, тіпті тұтас сөз де тіркеп жібереді. «Кавказ тұтқынын» аударған Тайыр жолдас осыны істеген. Ал «Руслан мен Людмила» аударушы Әбділда асыл нұсқаның өлшеуін сақтап, үйқасын да дәлге жақын келтіріп, жалпы өлеңін күйлі қып шығарумен қатар, кей жолдардан Пушкин сөзін қалдырып қойған. Нәтижеде: кемшін соққан, өні қашқан, асыл нұсқаға барабар келмейтін кем-кем жолдар болады.

Бірақ бұл аудармалардың бәрі бірдей осындай емес. Мысалы, Ілияс аударған «Евгений Онегинді» алсақ, оның зор ынта, бейілмен зерттеуші ақын бол ізденгенін көреміз.

Романның өзін, түсіндіргіштерін, бұрынғы зерттеушілерін оқып, аудару үстінде Ілияс алты ай отырды. Сүйтіп іздеу арқылы ол Пушкин материалын барынша жете танып, біліп отыр. Ілиастың осы ісінің әр кезеңін көргендіктен, мен қазір Пушкин романының ішінде ол түсінбеген бірде бір сөз жоқ деп айта аламын. Ол роман ішіндегі толып жатқан адам аттарының неге кіргізілгенін және Пушкиндегі шет жайыла сөйлейтін көп тарамдардың неліктен болатынын тегіс зерттеп, шешіп алған. Мұндай бұлтарыстар романда аса көп. Және әр адам, жаңағыдай әр тарамның артында тұрған жалпы тарих, мәдениет тарихы немесе онай ұғыла қоймайтын тұспалмен айтылған дәүір белгілері қаншалық?

Осыны ұғынып алушмен қатар, Ілияс әуелі романының бір үзіндісін әртүрлі үлгімен де аударып көрді. Бірақ мынадай істі тарихи зор міндет деп түсінудің өзі оған Пушкинді дұрыс әдіспен аударудың негізгі дұрыс жолын таптырды. Ол әдіс асыл нұсқаның өз стилін, өз түрін бұлжытпай түсіру әдісі болды.

Сонымен, «Евгений Онегин» Пушкиннің өзіндегі 14 жолды шумақпен, өз үйқасы, өз өлшеуімен және әр жолдың мағына тұспалын өз қалпында беретін, тіл образын да қазақша төлеу салмай, өз айтуынша аударып беретін үлгімен істеледі.

Шынында, бұл шығарманы да көптің көзі үйренген, дағдылы он бір буын, төрт жолмен аударуға болар еді. Онда аударушы да қазакылау жағын басымдатып, асыл нұсқаның нобайын ғана беріп, өзі де женіл жортып отырар еді. Олай етсе, эрине, алты айдай сарылмас та еді.

Бірақ Илияс бұл жолға түспеді. Сонысы дұрыс болды. Пушкин поэзиясына қазактың «тон-тымағын кигізіп» женілдетем деу, оны арзандатып, әлсіретіп жіберетін жол болар еді. Ал мына әдісі табандап ізденіп, бата қимыл істеген жаңалық әдісі боп отыр.

Бұл әдіс, қазактың жас мәдениетінің бүгінгі күйін алғанда, негізгі, тарихи зор мәні бар дұрыс әдіс болады. Анығында біз қазір көркемөнер мен әдебиеттің дүниелік ірі белгілерін алғанда, өз окушымыздың әзірлігі аз боп тұрған күйіне қарай бейімдең, жонып-мінеп, кішірейтіп, әлсіретіп алуымыз керек емес. Қайта сол окушымыздың өзін көтеріп, өсіріп, анау мұраны барлық ұлы тұлғасымен тұтас түсінетін сатыға апаруымыз керек. Олай болса, Пушкин де қазақ әдебиетіне дәл Пушкин қалпымен өнін езгерпей кіруі керек.

Өзіне біткен ерекшелігі мен бұл күнге шейін қазақ окушысы көрмеген тереңдігін толық көрсетіп, жаңа серпіні зор мол бір арнадай боп өз турін, өз стилін ала кіруі керек.

Одақтың грузин, армян, украин сияқты мәдениетті елдерін алсақ, барлығы да ұлы ақынды осылайша, өз турін, өз стилін бұлжытпай аударып отыр.

Осындайлық жалпы жөннен туатын дұрыс әдісті біздің жүртшылық қабылдауға тиіс. Көшілік шынында да жақсы қабылдаған сияқты. Бірақ сонымен қатар бұл аударманы ұғымсызыда дейтін бірен-саран адамдар да бар. Олар кей-кей кезде қазақшасын ойша орысшага аударып барып қана түсінеміз дейді. Ал тағы біраз адамдар «бүгінгі қазақ поэзиясында мұндай шумак, мұндай ұйқастар жоқ болғандықтан, қазақ оқушысының көпшілігіне тосан тиетін ерекшеліктерді онша тереңдетіп алмау керек еді, қазактың өзіне мөлім түрден ұзамау керек еді» дегендейді айтады.

Бұл пікірлерді ол кісілер романын әзірше жарияланған бірінші тарауына қарап айтады. Ол тарау түсіндіргіш сөздерді өте

мол қып басуды тілеуші еді. Түсіндірме сөз көп болмағанда, «Евгений Онегиннің» бірінші тарауын ұғыну аса киын. Қазақ окушысының көпшілігіне ол бір ауыр жүмбак, қын шың болуында дау жоқ. Жалғыз қазақ окушысы емес-ау, тіпті орыс окушысының орта буынына да оп-онай емес. Бұл тарауда романның уақыға, түйіндері, әңгімелік жағы айқынданып таралмайды. Оның үстінен көп шумақтары көлденең жайларды баян етіп, уақығаға қатынаспайтын кісі аттары да мол араласып отырады. Және әр кісінің тұсында ақын тілімен келте қайырылып айтылған сындар, ымдар, тұспалдар да көп.

Қазақ окушысы не шала билетін, не тіпті білмейтін осы сияқты фактылар мен көп зат-нәрселер бірінші тараудың әр шумағынан табылады. Әзірлігі жоқ окушыға, мысалы, 18 шумақты алып, осыдан не түсіндің десек, не айта алар еді? Ондағы аттары аталатын Фонвизин, Княжнин, Озеров, Катенин, Шаховскойлар арқылы және артистка Семенова, не биші Дюплю арқылы Пушкин өз уағындағы театр, драматургия және балет өнерінің суретін беріп отырғанын түсіне қою оңай ма? Ал 49 шумақтағы:

Адриатик, толқындары,
О, Брента, кезім салам,
Толғанамын, толық тағы
Сиқырлы үнің жетті маган!
Үн ардақты ақын ұлға
Альбionның өр жырында
Маган таныс, маган жақын
.....
Жұзім сырлы Гандолада
Петрарканың ғашық тілін
Сол сұлумен жаттаап жүрдім... –

деген сөздерінің арғы сырын екінің бірі түсіне қояр ма екен? Осының ішінде атаулары және солардың кірген себептерін «Орысша тілді оқып түсінем» деген қазақ окушысының бәрі біlle қойды ма екен? Аударманы жете қарамай, ойланып, үстірт мінейтін сыншының көбі осы жолдастар ғой. Олар: «Орысшасын түсінеміз, ал қазақшасы бізге оншалық ұфымды емес» дегендей қылады. Дәл солай ғана ма екен? Бұл тұста, орысшаны түсінбеймін деуге арланып, өзіне-өзі жалған айтып, қазақшаны түсінбей-

мін деумен орынсыз мезетсіп отыратын құрғақ пандық жоқ па екен? Біз кей-кейде сол да бола ма деп шүбәланамыз. Рас, бұл жерде адам тапастық, миға қонбастық сырдың жөн екені де рас. Бірақ әйтсе де романды ғылым жолымен терең бойлап, оқымағандықтан (ал «Евгений Онегинді» солайша оқымай болмайды), ол кісілер бұл арадағы бірталай нәзік жайларды білмейді. Бұл шумақтың ішкі сырына бойлап көрсек: Альбион дегені Англия («бийк арал» деген), «өр» деген сөзді бұл арада Пушкин Байрон поэзиясы туралы айтады. Айтқанда, Байронның «Чайльд Гарольдының» төртінші тарауын есіне алып, сонда Англия ақыны Италияның Брента өзенінің бойындағы тұн көрінісін суреттеп отырып, сол Италияның атақты ақыны Петрарканы сөз қылғанын есіне алып сөйлейді.

Бұл шумақты мен ең қызынан таңдап алайын дегендіктен алып отырғам жоқ. Көп мысалдың бірі есебіне ғана алып отырмын. Дәлін айтсақ, бірінші тараудың талай шумақтары осы тәрізді.

Бірақ асықпай ойланып, жөнін байқап отырсақ, сол сырт көзге ұғымсыз болар деген шумақтардың талайы Ілияс аудармасында, бір жағынан, асыл нұсқаға барабар түсіп, екіншіден, қазақшылық жағынан да көрікті де, келісті де боп, әдемі қызысып отырады. Мысалы:

Театр толы: жайнап ложа;
Кресло, партер қайнап тегіс,
Жогарғы жақ шулап қозды,
Перде ашылып, шықты дыбыс.
Бейне бұлт етіп жалт-жулт
Мәжілісті құрмет қылыш,
Ньюмина тобы коршауында
Тұр сахнада Истомина.
Бір аяқпен жерде жылжып,
Бір аяқпен айналар жай
Еволь үрген мамығындей:
Бірде ұшып, бірде ырғып
Бір бүтіліп, бір жазылып,
Аяқты аяқ қағып лып-лып... –

деген аудармада қандай мін бар? Бірақ мұнда Ньюмина, Еволь, Истомина сияқты немесе көпшілік ұға қоймайтын «партер»,

«ложа» сияқты аттар да бар. Ал аударушы ақынға бұл жөнінде не бұйрық етесіз? Өлең жолының ішінде «Ньюмина» пәлен, «Еволь» түген десін бе? Әлде, басты қатырмай, біз білмейтін аттың берін өлең ішінен айдал таста дейміз бе? Біздің кейбір аудармашыларымызда ол да болып еді-ау. Бірақ енді олай десек, онда тіпті аш құлақтан тыныш құлақ. «Евгений Онегинді» қазақшалағанды қояйық. Үйткені осы жаңағылар сияқты бүгінгі аударушы мен біздің бүгінгі оқушыны біраз қинайтын өзгешілік, ерекшеліктері болмаса, «Евгений Онегиннің» барлық шыныраудай терен мәні де, сегіз қырлы сырьы да өшіп, семіп қалады.

Шынында, осындай жайларын ойлап қарасақ, бірінші тараудың мәні аса зор. Тіпті романды мәңгілік шығарманың дөрежесіне көтерген де осы тарау емес пе екен деген ой келеді. Біраз ой жіберіп, роман мәнін суреттеп түсініп, Онегиннің өзі романның кейінгі тарауларында бұтақтап, жапырактайтын ағаш деп салыстырсақ, мына бірінші тарау сол ағашты тудырып, өсірген анайы топырақ есепті болады. Сол өзі шыққан төркін топырағы ғана, өзге емес, дәл осы мүсінді ағашты тудырып отыр. Ал бірінші тарауда сол топырақтың физика-химиялық сипаттары көрсетіліп кеп, жаңағы ағаштың биологиялық, табиғаттың жағынан қалайша қалыптанған тарихы айтылады. Сол тұлғалы ағашымыз Онегиннің психо-физиологиялық мүсіні боп шығады.

Абайдың бір қателескен жері – бірінші тараудың осы мәнін жете қарамаған. Егер терен бойлап, Онегин образының логикасын түсініп, тамыр-түбірін абайласа, аударманың аяғында оған мылтық ұсынып «енди өзінді өзің өлтіруін-ақ қалды» деп дәмеленбес еді. Даны ақынның ұлы романының сын-сипаты осындай. Ол күйінен қайда қашсан да құтылмайсын. Құтылу үшін женілейтіп, жұқартам десен, кешілмес қаталық істер едің. «Пушкинді Пушкин ете аударамын» деп дұрыс бағыт алған Илияс, осы міндеттін көп жағынан көнілдегідей адал қылу арқылы, бүгін таңда зор мәні бар, тарихи, мәдени еңбек сініріп отыр.

Аударманың жоғарыда саналған қасиеттерінен басқа тағы бір жақсылығы, асыл нұсқаның ажуа, сықақ сияқты тұздығы ашы өткірлігін де әдемі келтірген. Ал Пушкиннің қай дәуір, қай буынның болса да, ақын атаулысына үлгі, өнеге болатын іші те-

рең, сырты оңай, келте қайырғыштық кестесі де, аудармада сезіліп отырады. Пушкин романының басындағы «Арнау сөзде»:

Достым, осы-ақ келген қолдан:
Шала сықақ шала мұндан,
Ел өзінен, ұлы арманнан
Жас жемісім, жұбанудан,
Таң қүзеттен толғанудан,
Өспеуімнен, өшкен жылдан,
Салқын ақыл байқауынан,
Күйген көңіл түйген сырдан –
Ала-құла жазылған сөз
Күмарлана қолыңды соз... –

Деп бір екшеп тастайды. Осы жолдарда романның бар мәнжайы туралы тұжырымды түрде түсінік берумен қатар, өзінің де ой-сезімін, сан толғауын құлақ күй етеді. Шерменде ойшының мұнлы, құнгірт жан жарасын сездіреді. Ал осындай мазмұнын еске ала отырып карасақ, мына аудармадан да сондай толғақ шын сезіліп тұрған жоқ па? Қазақ тілінде осындай аз сөздің бойына, тар жердің келеміне осыншалық телегей толқын ой-сезімді сыйғызған өлең көріп пе едік? Қөрлеміз жоқ. Үйткені ол Пушкиннен ғана шыққан. Бір ерекше қасиеті – осындай келтелігінде. Сонысының өзі үлгі болсын, біздің ақындарды да осындай терен мағыналы үнемшілдікке баулысын деп Ілияс әдейі, барынша келте қайырып аударады. Бірақ осындай қайырымдар, жоғарыда айтылған қазаққа таныс емес ат, заттың тұсында түсіндірмелер аз жазылған уақытта, кейбір түсініспегендікті туғызады. Ал түсініспеудің кінәсі аудармада емес, біздің өзімізде.

Аударманың дәл бүгінгі тұрған қалпын алсақ, құдік туғызытын екі-ақ ірі мәселе бар. Мұның біріншісі – оқта-тексте ұйқастың тап түсе қоймайтындығы. Қазақ оқушысына атымен жаналық болатын шумақ пен ұйқасты алған соң, өлең аяғының ұйқастары босан болмай нық-нық, дік-дік түсіп отыруы қажет. Окушы сол жаңа түрдің өлеңі де күйдей күніренбей тұра алмайтынын сезсін. Ал қазірде кей жолының буыны асып, шұбалан тартып қап, кейде ұйқас та жетінкіремей қап отырады. Бұдан соңғы, есіресе құдікті екінші кемшілік – аударманың сөздігі (словары), ақындық сөздігі туралы. Қазақ тілінің ескі, жаңа

қорының бәрін жете білетін Илияс осы қорлардың өзін ғана қолданумен қанағаттанады да, Пушкин тілінің бір зор ерекшелігін бәсек қалдырады. Пушкин дәуіріндегі әдебиет тілінің сол дәуірмен байланысты бір бояуы дін, шіркеу сөзінің көп араласатындығы емес пе? Ал аудармада романның тілі кей-кейде біздің дәл бүгінгі әдебиетіміздің тілі бол қалады. Қазактың әдеби тіліне сіңісті бол кеткен ескі кітап тілін (кейбір араб, парсы сөздерін) осы аудармаға кіргізуден Илияс әдейі қашса да, бекер қашкан. «Мәдениет», «Әдебиет», «Мектеп» сияқты немесе Абай шығармалары арқылы біз күнде оқып, құлағымыз жаттықкан: ләzzат, шафқат, ғиззат сияқты кітап, дін сөздері бар емес пе? Пушкиндегі шіркеу, дін сөздеріне осындайлардан төлеу салып отырса, аударма тілі дәуірдің бүгінгі емес, өткен бір шақ екенін сездіргендей болар еді. Уақыттың тарих қабаттарының өткен кезінен қарай сырғып барып тұрған алыстығын сезінер едік. Осындай жағынан қарасақ, мысалы, Пушкиннің «Коварный искусительинің» орына «Сайтанбысың» десек, әлсіз де, кемшін де соғады. Ал бұл орынға біздің бүгінгі әдебиет тілімізде сирек көрінетін, бірақ қазақ білетін «әзәзіл», «ібілісті» алсақ, әлдекайда қонымыды болар еді.

Рас, эрине, бұл жайды «Гамлетті» өзбек тіліне аударам деп, Шекспирді біржолата арабшалатып қойған өзбек ақынының оғат тәжірибесіне ұқсатпау керек. Өзбектің әдебиет тіліндегі араб, парсы біздікіндегі емес. Оларда, бүгінгі әдебиет тілін кей-кейде жаргонға ұқсатып жіберетін араб, парсы аламыштарынан құтылу – зор мәні бар шетін мәселе. Ал бізде, қазақша төлеуі болмаған жерде, өзі қазаққа мәлім сөз болғанда және арнаулы бояу ретінде қажет болғанда, өлшеуін біліп, мөлшермен қолдану оншалық құбызық болмас еді дейміз.

Абайдың Пушкин мен Лермонтовтан жасаған аудармаларының ерекше зор қасиеті – әсіресе асыл нұсқаның өз тіліне тең туспіп отыратын сөздігінде. Жаңағы ақындарды аударғанда, Абай да жана түр іздел, өзінше соны тауып та алған. Шалыс үйқас деген үйқасты Татьяна хатын аудара бастағанда, Пушкиннен алғып, соны қазақ поэзиясына енгізді. Ол аналардың жол өлшеуін, өзі айтқандай, «үәзінің» де сактаған. Бірақ сонымен қатар Абайдың шын куаты бояуы айқын, қыры мен сыры терең тілінде, сөздігінде жатыр.

Өзге жағының бәрін алғанда, Илиястың ұстаған жолы – шек-сіз дұрыс жол. Ендігі міндетті осы сияқты мәдениетті әдісін шынымен аяқтап шығу үшін әлі де осы бетінен тереңдетіп, толықтыра түсіу керек.

Ал қазақ оқушысының сауатты жағына аздал, оларға оқу мен оку тәң емес дегенді ескерту керек. «Евгений Онегин», «Фауст», «Гамлет» сияқты алуаны бөлек шығармалар қызық романша, я батыр жырынша желе текірекпен оқылмайды.

Сонымен қатар көпшілік оқушыны алсақ, оған «Евгений Онегінді» дұрыс ұғынып түсінуі жөнінде біз жәрдем етуге міндеттіміз. Бұл романның әрбір қазақша баспасына орыс тілінде берілетін қалпынан сонағұрлыым мол түсіндірме сөздіктер басып отыру керек. Және басқа аударма емес, дәл осы аударманы алып отырып, көпшілікке талай лекциялар оқып, беседалар жасап, романның өзін оқып беріп отыруымыз қажет. Осы ретте тағы бір ойласатын нәрсе, «Евгений Онегиннің» көпшілікке арналған баспасын шығарғанда, осы аударманың ішінен біраз тарауларды қыскартып, әңгіменің өзін ғана тұжырымды қып беретін, қысқа вариант шығаруға да болмас па екен?

1937 жыл.

ТҮСІНІКТЕР

Абайдың өмірбаяны (екінші нұсқа). Мәтін мұна басылым бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 15-т. Мақалалар, зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1984. – 149-202-б. [Әуезов М. Абайды білмек парыз ойлы жасқа / Құрастырып, баспаға дайындаған, зерттеу мақаланы жазған М. Мырзахметов. – Алматы: Санат, 1997. – 181-230-б.; Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 15-т. Мақалалар, зерттеулер. – Алматы: Жібек жолы, 2004. – 68-120-б.].

Абайдың өмірбаяны (үшінші нұсқа). Мәтін мұна басылым бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18 т. Зерттеулер, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1984. – 63-202-б. [Әуезов М. Абайды білмек парыз ойлы жасқа / Құрастырып, баспаға дайындаған, зерттеу мақаланы жазған М. Мырзахметов. – Алматы: Санат, 1997. – 181-230-б.; Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 27-т. Макалалар, зерттеулер. – Алматы: Жібек жолы, 2004. – 132-218-б.].

Абай ақындығының айналасы. Мәтін мұна басылым бойынша берілді: Әдебиет майданы. – 1934. – № 11-12. – 11-19-б. [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 10 т. Макалалар, зерттеулер. – Алматы: Жібек жолы, 2004. – 5-20-б; Абай институтының вебсайты].

«Евгений Онегиннің» қазақшасы. Мәтін мұна басылымдар бойынша берілді: Әуезов Мұхтар. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 17-т. Макалалар, зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1985. – 58-67-б. [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 12 т. Макалалар, оқулық, әдеби мұра. – Алматы: Жібек жолы, 2004. – 6-15-б; Абай институтының вебсайты].

Абайдың идеялық-мәдени ізденулері. Мәтін мұна басылымдар бойынша берілді: Әдебиет майданы. – 1937; Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 15-т. Макалалар, зерттеулер, [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 15-т. – 5-10-б.; Абай институтының вебсайты].

Орыс классиктері мен Абай. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мұна басылымдар бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18-т. Зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1985. – 5-24-б.; [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 27-т. – 6-25-б.; Абай институтының вебсайты].

Абайдың өмірі мен еңбегі. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мұна басылымдар бойынша берілді: Әуезов М. Абайтанудан жарияланбаған материалдар / Құрастырушылар: Л.М. Әуезова, М. Мырзахметов. – 204-223-б.

Абай (Ибраһим) Құнанбаев (1845-1904). Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мұна басылымдар бойынша берілді: Әуезов Мұхтар. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18-т. Зерттеулер, мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1985. – 143-173-б.; [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 27-т. – 100-131-б.; Абай институтының вебсайты].

Абай еңбектерінің биік нысанасы. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мұна басылымдар бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18-т. Зерттеулер, мақалалар. – 34-41-б.; [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 27-т. - 85-83-б.; Абай институтының вебсайты].

Пушкин мен Абай. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мына басылымдар бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 19-т. / Жауапты шығарушылар Л. Әуезова, Т. Әкімов. – Алматы: Жазушы, 1985. – 6-12-б.; [Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 30-т.; Абай институтының вебсайты].

Абайдың халықтығы мен реализмі. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мына басылым бойынша берілді: Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 31-т. – 125-134-б.; Абай институтының вебсайты.

Абай Құнанбаев творчествосын зерттеудің маңызды мәселелері. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мына басылымдар бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 19-т. / Жауапты шығарушылар Л. Әуезова, Т. Әкімов. – 27-39-б.; Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 31-т.; Абай институтының вебсайты.

Қазақ халқының ұлы ақыны. Баспасөз бетінде жарияланған. Мәтін мына басылымдар бойынша берілді: Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 18-т.. Зерттеулер, макалалар. – 42-62-б.; Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 27-т. – 43-59-б.; Абай институтының вебсайты.

МАЗМУНЫ

Абайдың өмірбаяны (екінші нұсқа – 1940).....	3
Абайдың өмірбаяны (үпінші нұсқа – 1944)	57
Абай ақындығының айналасы	139
«Евгений Онегиннің» қазақшасы туралы	155
Абайдың идеялық-мәдени ізденулері.....	165
Орыс классиктері мен Абай	171
Абайдың өмірі мен еңбегі (Ұлы ақынның 100 жылдық юбилейіне жасаған баяндама).....	190
Абай (Ибраһим) Құнанбаев (1845–1904) Өмірі мен творчествосы	211
Абай еңбектерінің биік нысанасы	241
Пушкин мен Абай	249
Абайдың халықтың мен реализмі.....	256
Абай Құнанбаев творчествосын зерттеудің маңызды мәселелері	265
Қазақ халқының ұлы ақыны.....	277
Түсініктер	299

Оқу басылымы

**АБАЙТАНУ
ТАҢДАМАЛЫ ЕҢБЕКТЕР
XII том**

Редакторы *K. Мұхадиева*
Компьютерде беттеген және
мұқабасын бәзендірген *Ұ. Әбдіқайымова*

ИБ№10550

Басуга 10.03.2017 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84^{1/16}.
Көлемі 18,87 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс №6145.
Таралымы 50 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.